

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 369-390
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 19.05.2018 Kabul/Accepted: 07.06.2018

ÇARLIK VE SOVYET DÖNEMLERİNDE KIRGIZİSTAN'DA HAYVANCILIK

LIVESTOCK IN KYRGYZSTAN DURING TSARIST RUSSIA AND SOVIET TIME

Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Veteriner Fakültesi

Veteriner Hekimliği Temel Bilimler Bölümü

karadagturkiye@gmail.com

Öz

Çarlık döneminde bir yandan Rus göçmenlerin Kırgızistan'a yerleştirilmesine, diğer yandan bölgede uygulanan politik ve ekonomik uygulamalara dayanamayan Kırgızların komşu ülkelere göç etmesine bağlı olarak Kırgızistan'da nüfus dengeleri bozulmuştur. Göçmenlere özel toprak tahsislerinin yapılması, vergi muafiyetleri ve teşvikler göçmenlerin zenginleşmesine, buna karşılık Kırgızların yoksullaşmasına yol açmıştır. Kırgızistan Çarlık Rusya'sının hammadde temin bölgesi olmuştur.

Sovyet döneminde 1929 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde, Sovyet merkezî bütçe destekleriyle Kırgızistan'da bir yatırım süreci başlatılmıştır. Merkezî planlama ile Kırgızistan hayvancılık bölgesi olarak seçilmiştir. Kırgızistan'da GSYİH'nın 1930'lardan 1970'lere kadar artarak devam ettiği saptanmıştır. Ancak, tarımsal üretimde ziraî mücadele ilaçlarının ve gübrenin aşırı kullanımı ile hayvan sayısındaki artışa bağlı olarak yayla ve meralara aşırı yüklenmeler doğal yapının bozulmasına yol açmıştır.

Kolhoz ve sovhoz tarzı üretim modeli, geleneksel Kırgız hayvancılığını sonlandırmıştır. Sovyet öncesi zamanlarda çoğu kendi sürüleri ile geleneksel hayvancılık yapan aileler profesyonel çoban statüsünde kolektif çiftliklerde çoban olarak istihdam edilmişlerdir.

Sovyetler döneminde hayvan sayıları ve hayvansal ürün miktarları artmış, yüncü yapağıcı koyun ırkları ile Oluya-Ata ve Ala-Too gibi yerel ırklara göre üstün verimli sığır ırkları geliştirilmiştir.

1990 yılına gelindiğinde, Kırgızistan'ın GSYİH'sinin % 33,6'sı tarım sektöründen sağlanmış, işgücünün üçte biri tarım sektöründe istihdam edilmiştir. Tarım sektörü içinde hayvancılığın payı % 57 oranında gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya, Sovyet, Kırgızistan, Hayvancılık.

Abstract

During the Tsarist period, the number of Kyrgyz population in Kyrgyzstan decreased after Russian immigrants were placed in Kyrgyzstan and numerous Kyrgyz had to migrate to neighboring countries because of the political and economic practices were implemented by the Russian administration in the region. The implementations of special land allocations, tax exemptions and incentives for the immigrants led to the enrichment of the immigrants and the impoverishment of the Kyrgyz people. Kyrgyzstan became as the raw material source region of Tsarist Russia.

During the Soviet period, an investment process was started in Kyrgyzstan by the support of the Soviet central budget, within the framework of the First Five-Year Development Program put into practice in 1929. With central planning, Kyrgyzstan was chosen as an livestock region. In Kyrgyzstan, it was detected that the GDP continued to increase from 1930s until 1970s. However, the natural soil structure got worse because of over-using of agricultural pesticides and fertilizers in agricultural production and large parts of pasture and meadow lands degraded due to the pressure of the serious increasing in the number of animals.

The Kolkhoz and Sovkhoz production model destroyed the traditional Kyrgyz animal husbandry. In pre-Soviet times, most of the families who were traditionally dealing with livestock with their own herds were employed as the professional shepherd status in collective farms.

In the Soviet era, animal numbers and animal product quantities were increased, the highly efficient breeds more than the local breeds as fine and semi-fine wool sheep and Oluya-Ata and Ala-Too cattles were developed.

By the year 1990, 33,6 % of Kyrgyzstan's GDP was provided by the agricultural sector and one third of the workforce was employed in the agricultural sector. Livestock share in the agricultural sector was 57 %.

Keywords: Tsarist Russia, Soviet, Kyrgyzstan, Livestock.

Giriş

Kırgızistan'da hayvancılıkla ilgili değerlendirmeler yapabilmek, öneriler geliştirebilmek, sektörün sorunlarını analiz edip çözüm teklifleri ortaya koyabilmek için, Kırgızistan'daki hayvancılığın tarihsel gelişiminin rasyonel bir biçimde kavranması gerekir. Çarlık dönemindeki toprak yönetim sisteminin ve göçmen yerleştirme programlarının, Çarlık döneminin devamı niteliğindeki Sovyet döneminde de kolhoz ve sovhozlardaki üretim modellerinin, iş gücü ve istihdam rejiminin, yayla ve mera kullanım sisteminin analizleri

yapılmadan genelde Türkistan'da, özelde de bu makalenin konusu olması münasebetiyle Kırgızistan'da günümüzdeki tarım ve hayvancılık sektörü hakkında yapılacak değerlendirmeler yetersiz olacaktır. Bilimsel yöntem bilim ölçütlerine göre bağımsızlık öncesi döneme dair yetersiz veya yönlendirilmiş analizler sadece günümüz tarım ve hayvancılık sektöründeki değerlendirmeleri değil; Kırgızistan'ın sosyal, politik, ekonomik, kültürel alanlarının değerlendirilmesini de etkileyecektir.

Diğer yandan; Kırgızistan'ın doğası, sosyokültürel yapısı, tarihsel gelişimi ve geçmişi, coğrafi konumu ve topografyası dikkate alınmadan hayvancılıkla ilgili değerlendirmeler yapmak da yetersiz kalacaktır.

Bize göre Kırgızistan'daki hayvancılığın tarihsel gelişim süreci, birbirini izleyen ve kendisinden sonraki evreleri derinden etkileyen dört aşamada ele alınmalıdır. Bunlar sırasıyla geleneksel dönem hayvancılık, Çarlık dönemi hayvancılık, Sovyet dönemi hayvancılık ve bağımsızlık sonrası hayvancılık evreleridir.

Daha önce tarafımızdan yapılan çalışmalarla (Tülöbaev, Karadağ, Salıkov ve Isaev, 2013; Karadağ, Tülöbaev ve Isaev, 2016; Karadağ, 2017) Kırgızlarda geleneksel hayvancılık dönemi hakkında tespitler yapılmıştır.

Bu makalede ise, sözü edilen çalışmaların devamı olarak, Kırgızistan'da Çarlık ve Sovyet dönemlerinde hayvancılığı etkileyen tarihsel olgular, bu olguların hayvancılık üzerindeki etkileri, hayvancılık ve hayvansal üretimde meydana gelen değişimler ve gelişmeler ele alınmıştır.

Çalışmada Kırgızistan ve Dünya Bankası istatistik bilgilerinden, konuyla ilgili yapılmış bilimsel araştırmalardan ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Kırgızistan'da tarafımızdan yapılan saha gözlemlerinden yararlanılmıştır.

Kırgızistan Hakkında

Toplam arazisinin % 86'sı dağlarla kaplı olan Kırgızistan'ın yüzölçümü 199.900 km²'dir. Nüfusun yaklaşık % 65'inin kırsal alanda yaşadığı Kırgızistan'da doğa ve iklim koşulları, tarihten gelen geleneksel alışkanlıklar, arazi yapısı, toprak ve su kaynakları, bitkisel biyoçeşitlilik, dağlık arazilerde bulunan bereketli yayla ve meralar hayvancılığı yaygın olarak yapılan ve sürdürülen zorunlu bir sektör haline getirmektedir.

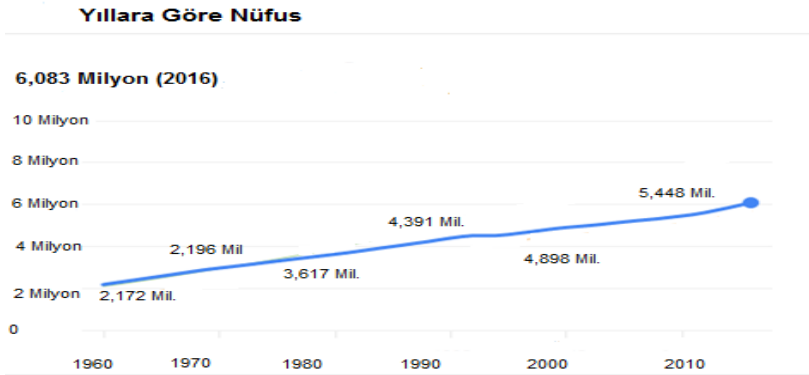
Tarihsel süreçte olduğu gibi, günümüzde de hayvancılık Kırgızistan'ın ve Kırgızların sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında belirleyici bir rol oynamaya devam etmektedir. Kırgızların hayatında

hayvan ve hayvancılık sadece bir geçim, varlık ve zenginlik kaynağı olarak yer almaz. Kırgızistan kırsalında ailelerin ve kişilerin serveti ve zenginliği genellikle sahip olduğu hayvan sayısı ile ölçülür. Bunun üç temel sebebi vardır: Bunların en önemlisi, et ve süt ürünleriyle ailelerin yaşamlarını idame ettirebileceği gıdayı aile içinde üretmeleridir. Hayvancılık doğal çoğalma yoluyla artan bir yatırım koludur ve ailenin ihtiyacı olduğunda nakit paraya dönüştürülebilir. Diğer bir sebep de; konuk ağırlamada, düğünlerde, cenaze ve yas törenlerinde hayvan keserek ikramda bulunmak Kırgızların geleneğinde önemli bir yer tutar.

Basit bir ifade ile geleneksel Kırgız hayvancılığı pastoral bir hayvancılık tarzından başka bir şey değildir. Kırgızistan'da hayvancılık Kırgız nüfusunun üretim ve tüketim alışkanlıklarını belirleyen, yoksulluğun azaltılmasını sağlayan, sosyoekonomik kalkınmayı destekleyen, iç ve dış göç hareketleri üzerinde azaltıcı etkisi olan doğal kaynak yönetimine dayalı bir ekonomik faaliyet koludur (Kulov, 2007:1).

Kırgızistan'da hızlı bir nüfus artışı söz konusudur. 1960'da 2,172 milyon olan nüfus, 1990'da 4,391, 2010 yılında 5,448, 2016'da 6,083 (**Tablo:1**) (WORLDBANK-1, 2016), 2017'de de 6.195 milyona (Kabar, 2018) ulaşmıştır. Kırgızistan'da çalışma çağındaki nüfus ve genç nüfus oranı yüksektir. 16 yaş altı nüfus 2.007.897, çalışabilen yaştaki nüfus 3.585.721, yaşlı nüfus ise 425.862'dir. Ülkede ortalama olarak 1 km²'ye 12,5 kişi düşmektedir. En yüksek nüfus yoğunluğu ülkenin güneyindeki Oş bölgesindedir. Bu bölgede 1 km²'ye 150 kişi düşerken, Narın bölgesinde, 1 km²'ye 5 kişi düşmektedir. Calal-Abad bölgesinde nüfusun % 40,1'i, Talas bölgesinde ise % 21'i yoksuldur (Kabar, 2018).

Tablo:1- Kırgızistan'da Yıllara Göre Nüfus Dağılımı
(WORLDBANK-1, 2016)

1926 ve 1989 yılları arasında Kırgızistan'ın nüfusu 1 milyondan 4,3 milyona çıkmıştır. Nüfus artışındaki ana etken, Rusya'dan ve Rusların işgali altında bulunan bölgelerden Kırgızistan'a sevk edilen çoğunluğu Rus olmakla birlikte, bölge dışı çeşitli halklardan yerleştirilen göçmen nüfustur. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği dönemlerinde ülkenin en verimli topraklarına Rus, Ukrayn ve Almanlar başta olmak üzere muhtelif halklardan göçmen grupların yerleştirilmesi sonucu, Kırgızistan nüfusunda sayısal ve etnik çeşitlenme bakımından hızlı bir demografik değişim süreci başlamıştır. Kırgızistan'a göçmen grupların yerleştirildiği dönemlerde pek çok Kırgız Türkü de Rusların askeri ve siyasi baskılarına dayanamayarak başta Afganistan ve Pamir bölgesi olmak üzere komşu ülke topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Örneğin; Köylü (2016:119), Tursunov'un Çin kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere atıfta bulunarak 1916 yılında yaşanan Ürkün hadisesi ve katliamları sırasında Çarlık Rusya'sının zulmünden Çin'e (Doğu Türkistan'a) kaçan Kırgızların sayısının 332.000 olduğunu ve Ürkün hadisesi sonunda Kuzey Kırgızistan'da nüfusun % 41,4 oranında azaldığını bildirmektedir. İkinci Dünya Savaşı'na 360.000 Kırgız katılmış, bunlardan 80.000'i savaşta hayatını kaybetmiştir. Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki nüfus ve iskân politikası sonucunda, 1925 yılına kadar Kırgızistan ülke nüfusunun % 67'sini Kırgızlar oluştururken bu oran 1959'da % 40'a kadar düşmüştür. Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Kırgızlar kendi başkentleri Bişkek'te küçük bir azınlık halinde kalmışlardır (Huskey, 1995:815).

Bağımsızlıktan sonra ülkeden göç ve ülkeye göç hareketleriyle Kırgızistan'daki etnik nüfus sayısı yeniden değişmeye başlamıştır. 2017 yılı verilerine (KRUSK, 2017) göre Kırgızistan'daki etnik yapının % 73,2'sini Kırgızlar, % 5,8'ini Ruslar, % 1,1'ini Dunganlar, % 17,3'ünü muhtelif Türk halkları (% 14,6'sını Özbekler, % 0,9'unu Uygurlar, % 0,7'sini Türkler, % 0,6'sını Kazaklar, % 0,5'ini Tatarlar) % 2,3'ünü de diğer etnik guruplar oluşturur.

Hayvancılığın Kırgızistan Ekonomisi İçin Önemi

Coğrafi konumu, Kırgızistan'ın uluslararası ilişkilerinde ve ticaretinde etkili olmaktadır. Deniz ulaşım yollarının yokluğu yani tipik bir kara devleti olması münasebetiyle, dünya pazarına açılma ve bölge dışı ülkelerle ilişki kurup geliştirme imkânları dardır. Bütçe yetersizliklerinden ötürü sektörlerin kredilendirilememesi, yurtdışı finans temininde güçlükler yaşanması, üretimde teknoloji yenileyememesi, doğa ve topografik yapısından kaynaklanan koşullar gibi nedenlerle üretim, istihdam ve uluslararası ticaret sorunları yaşayan Kırgızistan'da hayvancılık zorunlu ve en önemli ekonomik

faaliyet alanı olarak ortaya çıkmaktadır. 2013 yılı verilerine (NSCKR, 2013:65) göre, tarım sektörü çalışan nüfusun % 30,1'inin istihdam edildiği ana sektör olurken, istihdam alanında ikinci sırayı % 15,2 ile toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıtlar ve motosikletlerin tamiri, üçüncü sırayı da % 11,3 ortalama ile inşaat sektörü izlemektedir (**Tablo:2**). Gelişmiş dünya ülkelerinde toplam nüfusun % 1-3'ü tarım sektöründe istihdam edilirken, Kırgızistan'da bu oran % 14'tür (Abdurasulov, 2009). Tarım sektörü içinde hayvancılığın brüt payı % 47,5'dir (Polyahova ve Cumalieva, 2011:2). Bu veriler, Kırgızistan'daki tarım sektörünün sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve politik öneme sahip büyük ve önemli bir sektör olduğunu da göstermektedir.

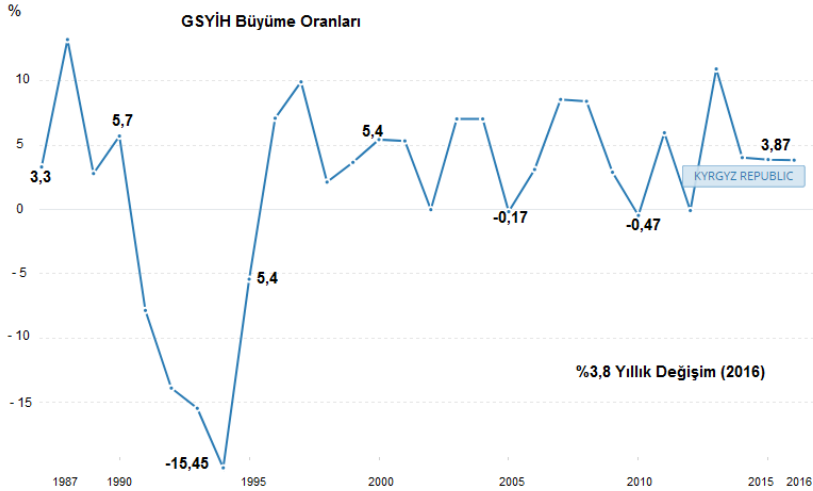
Tablo:2- Sektörlere Göre 2012 Yılı Çalışan Nüfusun İstihdam Alanları ve Oranları (NSCKR, 2013)

Çalışan Nüfus (1000 Kişi)	%	İstihdam Edilen Sektörler
2.286,4	100	
688,0	30,1	Tarım, Orman ve Balıkçılık
346,3	15,2	Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Taşıtlar ve Motosikletlerin Tamiri
259,0	11,3	İnşaat
180,4	7,9	Eğitim
173,6	7,6	İmalat
137,6	6,0	Taşımacılık ve Depoculuk
109,3	4,8	Kamu Yönetimi. Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik
84,3	3,7	Konaklama ve Gıda Servisi Hizmetleri
84,1	3,7	İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri
37,6	1,6	Diğer Hizmetler
34,3	1,5	Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme
26,9	1,2	Danışmanlık ve İletişim
23,1	1,0	Finans ve Sigortacılık
19,5	0,9	Yönetim ve Destek Hizmet Faaliyetleri
18,7	0,8	Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler
18,9	0,8	Sanat, Gösteri ve Eğlence
16,4	0,7	Su Tedarik Sistemleri, Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri
13,0	0,6	Madencilik ve Taşocakları
8,7	0,4	Hanelerin İşveren Olarak Faaliyetleri
5,6	0,2	Gayrimenkul Faaliyetleri
1,0	0,0	Yurtdışı Organizasyonlar ve Organların Faaliyetleri

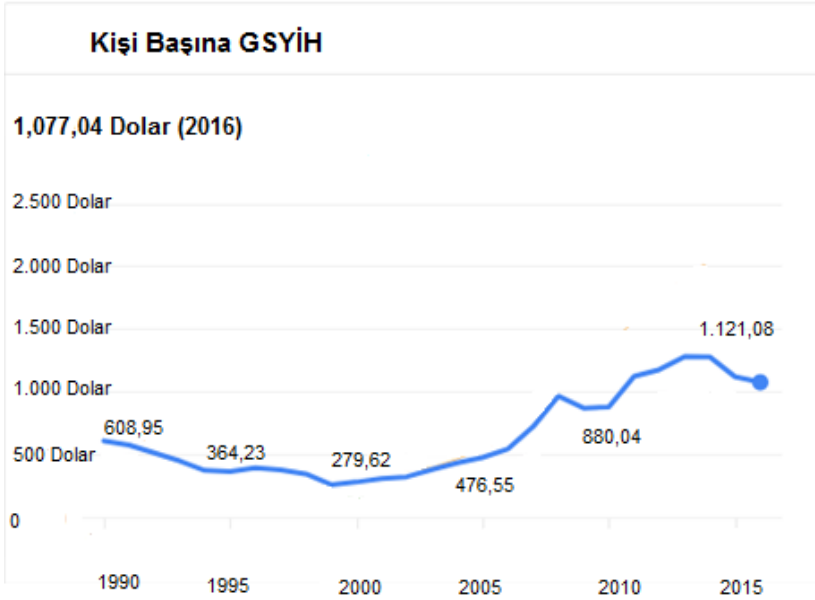
Ülkenin günümüzdeki en önemli dış ticaret ortağı, önce Çarlık Rusya'sı daha sonra da Sovyet döneminde oluşan sıkı ekonomik ve politik bağlardan dolayı Rusya Federasyonu'dur. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun yanı sıra Çin ve Afganistan gibi komşu ülkelerle de yakın ticari ilişkiler kurulmaktadır.

Kırgızistan, 1991'de ilan edilen bağımsızlık sonrasında, gerek Sovyetler Birliği kaynaklarından mahrum kalmasına ve gerekse de özellikle hayvancılık sektöründe pazar alanlarının daralmasına bağlı olarak ekonomik krize girmiştir. 1987 yılında % 3,3 artış gösteren Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte düşüşe geçmiş, 1993 yılında -%15,5, 1995 yılında -%5,4 olarak gerçekleşmiştir (**Tablo:3**) (WORLDBANK-2, 2016). Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla oranları Sovyetler Birliği'nin son yılında, 608,95 Dolar düzeyinde gerçekleşirken, bu rakamlar, 1995 yılında 364,23, 2000 yılında 279,62 Dolar olmuş; 2005 yılında yeniden yükselişe geçerek 476,55 Dolar seviyesine çıkmış, 2016 yılında da 1.077,04 Dolar olarak gerçekleşmiştir (**Tablo:4**) (WORLDBANK-3, 2016).

Tablo:3- Kırgızistan'da 1987-2016 Yılları Arasında GSYİH Büyüme Oranları (WORLDBANK-2, 2016)

Tablo:4- Kırgızistan’da Yıllara Göre Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Oranları (WORLDBANK-3, 2016)

Çarlık ve Sovyetler Döneminde Kırgızistan’da Ekonomik Durum

Çarlık Rusya’sı 1852 yılında başlattığı Kırgızistan’ı işgal sürecini 1876’da tamamlamıştır. İşgalden sonra ihdas edilen Türkistan Genel Valiliği yönetimi altında, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızistan’da da oblast (ülke içinde bir çeşit eyalet niteliğindeki bölge), uzeyd (özerkliğin bir alt kademesi) ve volost (birkaç köyün bir araya getirilmesiyle oluşturulan toprak yönetim sistemi) yönetim kademeleri oluşturmuştur. Çarlık Rusya’sı döneminde Türkistan’da uygulanan bu yönetim şekli, Sovyet döneminde uygulamaya konulan siyasal yönetim ve kolektif üretim modelinin de alt yapısını oluşturmuştur.

Çarlık döneminde Rusya, Türkistan Türklerine “inorodtsy” (Rus olmayan) denen ikinci sınıf vatandaşlık statüsü uygulamıştır. Kırgızistan, Rusya’nın mallarını sattığı bir pazar ve ham madde kaynaklarını kullandığı işgal altındaki topraklardı. Çarlık Rusya’sı Türkistan’dan pamuk, yün, et, deri gibi sanayi hammaddelerini Rusya’ya taşımakta, sanayi mamulü haline getirdikten sonra Türkistan pazarında satmaktaydı. Bu dönemde Kırgızistan’da kurulan ve

hammaddeyi yarı mamul hale getiren bazı tesislerin tamamı Rus sermayesine aittir. Kırgızlar, kendi topraklarında sanayi üretimi yapılan hiçbir tesisin sahibi olamamıştır (Kara, 2013:28).

Çarlık Rusya'sı, Türkistan'ı işgal ettikten sonra, sömürge düzenini yaratmak amacıyla özel toprak yönetimi ve göçmen politikaları uygulamıştır. Kırgız köylülerin elinde bulunan araziler, göçmen olarak bölgeye getirilen Rus ve diğer yerleşimcilere dağıtılmıştır. Göçmenlere tahsis edilen araziler, çiftlik kurma destekleri, göçmenler için eğitim kurumları oluşturma, vergi ayrıcalıkları gibi desteklerle bölgeye aktarılan göçmen nüfusun zenginleştirilerek Kırgızistan'da kalıcı olmaları sağlanmıştır.

1917 Ekim devrimi sonrası 1929 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde, Sovyet merkezî bütçe destekleriyle Kırgızistan'da bir yatırım süreci başlatılmıştır. Merkezî planlama ile tarım ve hayvancılık bölgesi olarak tayin edilen Kırgızistan'daki yatırımlar ziraî makine-teçhizat üretimine yoğunlaştırılmıştır. Diğer yandan, yine Sovyet merkezî bütçe kaynaklarından madencilik ve elektrik motorları üretimine de 1930'larda yatırımlar yapılmıştır (Aşçı, 2017:32).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin ağır sanayi tesisleri, savaştan zarar görmemesi için, inşa edilen demiryolları vasıtasıyla Türkistan'a taşınmıştır. Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bu tesislerin bir kısmı yeniden Rusya'ya taşınmış, bir kısmı da hantallığından, teknoloji, sermaye, kalifiye eleman ve pazar yetersizliğinden dolayı işletilemez hale gelmiştir. Bununla birlikte savaş yıllarında Kırgızistan'a taşınan bu fabrika ve tesisler Kırgızistan'da sanayi sektörünün oluşumuna ve güçlenmesine destek vermiştir.

Aşçı (2017:32)'nin verdiği bilgilere göre, 1960 ve 1970'li yıllar Kırgızistan'da hidroelektrik enerji, metalürji ve madencilik alanlarında yatırımlar yapılmıştır. Ancak, projelerin inşaat ve alt yapı kurulum aşamalarındaki gecikmelerden dolayı bu fabrikaların bazıları 1980'lerin sonuna kadar tam kapasite ile çalışır duruma getirilememişlerdir.

Yapılan yatırımlar sonunda, Kırgızistan'da GSYH 1930'lardan 1970'lere kadar artarak devam etmiştir. Ancak, gerek sanayi üretiminde gerekse tarım ve hayvancılık sektöründe doğal kaynaklar bilinçsiz kullanılmıştır. Tarım arazilerinde kullanılan kontrolsüz ilaç ve gübre kullanımı ile hayvancılığın temel yem kaynağı olan yayla ve meralara aşırı yüklenmeler doğal yapının tahribatına yol açmıştır. Kırgızistan'da uranyum, altın, antıman ve taş kömürü yatakları açılmıştır. Uranyum yataklarından elde edilen hammadde Sovyetlerin uzay ve nükleer silah teknolojisinde kullanılmıştır. Uranyum üretimi sırasında açığa çıkan

atıkların depolanmasında kullanılan teknolojiye ihtiyaca ve yeni teknolojik gelişmelere uygun yenilemeler yapılmadığından, radyoaktif kontaminasyonlar çevre ve insan sağlığını tehdit eder hale gelmiştir.

Bir yandan Sovyet üretim modelinden kaynaklanan sorunlar, diğer yandan uluslararası piyasalarda petrol fiyatının keskin düşüşüne bağlı olarak Sovyet sisteminde oluşan bütçe yetmezlikleri ve uluslararası rekabete açık alanlarda (uzay teknolojisi gibi) yapılan yüksek finanslı harcamalara bağlı olarak, merkezî yönetim 1980'ler boyunca yerel ekonomilerin gelişimi için gerekli olan yatırım kaynaklarını düşürmek zorunda kalmıştır. Bu süreçten diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan da etkilenmiştir. 1980'leri etkisi altına alan ekonomik bunalım, teknolojik gelişmeleri izlemeye ve yönetim sorunlarına köklü çözümler üretmeye yaşanan yetersizlikler Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandırmıştır (Aşçı, 2017:33).

Çarlık ve Sovyet Döneminde Kırgızistan'da Hayvancılığın Durumu

Geçmişte Orta Asya ülkelerinde yaylacılığa dayalı bir hayvancılık sistemi vardı. Pastoral (göçebe ve yaylacılığa dayalı hayvancılık) ve agropastoral (bitkisel ve hayvansal üretim birlikte) sistemler yaygındı. Kırgızistan'da yayla besisine dayalı olarak koyun, keçi, sığır ve at; bazı bölgelerde de topoz (yak) ve çift hörgüçlü deve yetiştirilmekteydi. Geleneksel olarak kışın çetin koşullarında derin kar altında yiyeceğini bulan ve yaylacılık şartlarına uygun bir hayvan olması münasebetiyle işgücünden yararlanan at yetiştiriciliği de yaygındı (Miller, 2001; Suttie ve Reynolds, 2003).

Türkistan'daki Rus istilasına, yani 1850'lere kadar Kırgızistan'da üç tür arazi vardı. Bunlar; devlet arazileri, özel araziler ve vakıf arazileriydi. Çarlık iktidarından sonra ise ekonomik uğraş alanı göz önüne alınarak Kırgızistan arazisi üçe bölündü. 1- Çiftçilik, 2- Hayvancılık 3- Hayvancılık ve çiftçilik. Bu sınıflandırmada volostlarda (1000-2000 hanelik köy topluluklarının yönetim şekli) yaşayan bir erkek başına ortalama 15 baş hayvandan fazla ve 1 desatin (8900 metrekare) ekim alanından az olan yerler göçebelik veya hayvancılığa tahsis edilirken; 5 hayvandan az ve 2 desatin ekim alanından fazla olan yerler bitkisel üretime ayrıldı. Bu sınıflandırmanın dışında kalan araziler ise hayvancılık ve çiftçilik arazileri olarak planlandı (Toraman, 2016:4).

1900'lerin başlarında Kırgızistan'da İskân ve Arazi Dairesi tarafından tarımsal üretimde kullanılabilecek verimli arazilerin tespiti yapıldı. Tespit edilen verimli araziler yerli halkın elinden alarak bölgeye sevk edilen Rus göçmenlere verildi. Yerli halkın elinde kalan

araziler verimsiz, sulama imkânlarından mahrum, ulaşım şartları zor olan arazilerdi. Kırgızları topraksız bırakmanın bir başka yolu da toprak satış sisteminde yapılan düzenlemelerdi. Bu düzenleme ile toprak satın alma hakkı sadece göçmenlere verildi. 1867-1891 yılları arasında uygulamaya konulan toprak rejimiyle Kırgızların elinde bulunan araziler kamulaştırıldı ve devlet malı olarak ilan edildi. Bu uygulama ile Çarlık yönetiminin bölgede iskân ettiği göçmenler için yeni yerleşim alanları oluşturuldu. Çarlık yönetiminin siyasetiyle Kırgızlar kendi topraklarında fakirleşirken, göçmen Ruslar gittikçe zenginleşmekteydi. 1911-1912 yılında, Çu Irmağı'nın aşağı bölümündeki dört Kırgız-Kazak nahiyesiyle oradaki Rus nahiyeleri arasında bir karşılaştırma yapılmış ve şu rakamlar elde edilmiştir:

	Yoksul	Orta	Zengin
Kırgızlarda	% 68	% 19	% 13
Ruslarda	% 29	% 25	% 46

(Toraman, 2016:9)

Göçer hayvancılık Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinde 1930'lara kadar yaygın biçimde yürütülmüştür. Çarlık döneminde kurulan toprak yönetim ve tarımsal üretim sistemi Sovyet devrimi sonrasında 1930'larda değişti. Çünkü ekonomik sistem devletçi ekonomi olarak düzenlenmeye, üretim araçları ve hayvan yetiştiriciliği kolektifleşmeye, yayla ve meralar kamusallaştırılmaya başlandı. Kırgızistan'da 1920'lerde tarımsal üretimde kooperatifleşme (kolhoz), 1929-1935'lerde de kolektifleşme (sovhoz) modeline geçilmiştir.

Kolhoz tipi üretim modelinde toprağın mülkiyet hakkı devlete aittir. Uzun vadeli olarak, 99 yıllığına, düşük bedellerle köylüye kiralanır. Bu sistemde üretimde kullanılan araç, ekipman ve hayvanlar köylülerin yönettiği kooperatiflerin ortak mülkiyetindedir. Ürünler devlet tarafından satın alınır. Kooperatifler, çalışanlarına mesleğe göre belirlenen ücretler üzerinden, işletme giderleri çıktıktan sonra elde edilen kolektif gelirin bir bölümünden pay dağıtırdı. Kolhoz yönetimleri seçimle belirlenirdi. Köylü kooperatifleri dışında toprakları devlet tarafından işletilen devlete ait kolhoz çiftlikleri de vardı. Sovhozlar, devlet çiftlikleriydi. Makine ve ekipmanca eksiksiz donanımlı işletmelerdi. Merkezî planlama ile belirlenen beş yıllık programlarla yönetilirdi. İdeal bir sovhoz 16.300 hektar kadar bir araziye sahipti. Bu arazinin yaklaşık 1/3'ü bitkisel üretime ayrılırdı. Belirtilen miktarda araziye kurulan bir sovhozun ortalama 62.000 hayvan, 57 traktör, 25 kamyon varlığı mevcuttu. Tarım bakanlığı tarafından planlanan ve bütçelenen sovhozlarda her sovhoznik (sovhoz işçisi) eğer üretimin kârı yeterli olduysa, yılın sonunda belli bir kâr payı

da alırdı. İşletmede veteriner hekimler, ziraat mühendisleri, teknik personeller görev yapardı. Bu işletmeler ihtisaslaşmış üretim yaptıklarından tarım endüstrisine hammadde sağlanan ve aynı zamanda da hayvan ıslah çalışmalarının yapıldığı yerlerdi (Lewin, 1965; Zhumanova, 2011:5).

1921-1922 yıllarında tarım ve toprak reformları yapılmış, sulama kanalları ve göletleri inşa edilmiş, 1939 yılında 732.000 hektar arazide sulu tarıma geçilmiştir. 1934'de Çömüç barajı, 1941'de Orto-Tokoy Barajı ve Çuy kanalının inşaatına başlanmıştır. Kooperatifleşme tarım ve hayvancılığa yenilikler getirmiş, köy ekonomisinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, Stalin kolektifleştirmesi tam tersine özel teşebbüsleri durdurmuş ve ortak sorumluluğa dayanan kolektif mülkiyet sistemini kurmuştur (Chorotekin, 2018).

1929 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde, tüm diğer ekonomik üretim sektörleri ve hammadde kaynakları gibi yayla ve meraların yönetimi ve hayvancılık üretimi de merkezî olarak hazırlanan beş yıllık planlamalara dâhil edildi. 1930'lara gelindiğinde, yeni Sovyet rejimi kırsal nüfusu iskân etmeye ve halkın elindeki hayvanları kolhozlara ve sovhozlara dağıtmak amacıyla yerel makamlara teslim etmeye zorlamaya başladı. İlk başlarda, bu hayvan kamulaştırması şiddetli çatışmalara yol açan sert direnişlere sebep oldu. Birçok Kırgız hayvanlarını Sovyet yönetimine devretmek yerine kesmeyi tercih ederken, bazı Kırgızlar da hayvanlarını Çin'e (Doğu Türkistan'a) götürmeye karar verdi. Bu direniş ve çatışmalar sonunda, 1930'larda hayvan sayılarında ciddi bir düşüş ortaya çıkmıştır (**Tablo:5**). 1940'a kadar, hayvan sayıları kolektifleştirme öncesi seviyelere henüz ulaşamamıştır. Bu direnmelere ve hayvan sayılarındaki azalmalara rağmen, yönetim ısrarla geleneksel yağlı kuyruklu koyunların yerine yüncü koyun ırklarını ikame etmeye devam etti (Steimann, 2011:53-54). Kırgızistan'ın iklim koşulları ve topografyası, koyun yetiştiriciliğinin tarım sektörü içinde daha etkin bir yer almasını sağlamıştır. 70'li yıllarda koyun ürünlerinin payı toplam tarımsal üretimde % 35, dağlık bölgelerde ise % 56,3-86,3'tür. Kırgızistan, bu yıllarda yün üretiminde Rusya ve Kazakistan'dan sonra üçüncü sırayı alırken, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasındaki et üretiminin payı % 12-14'e, ülke içinde % 60'a ulaşmıştır (Balyan, 1978).

Merkezî planlama ile yetiştirmede kullanılacak öncelikli hayvan ırkları belirlenmiştir. 1946'lardan başlayarak 1975'lere kadar, yaklaşık 30 yıl süreyle, üretim miktarı sürekli olarak artan şekilde, Kırgızistan Sovyetler Birliği'nin yün-yapağı ihtiyacını karşılamıştır.

Ancak, pazar ekonomisine geçişle birlikte, pazarın talebindeki değişikliğe bağlı olarak, koyun gen kaynaklarında da değişimler ortaya çıkmıştır. 1990'da (Sovyetler Birliği dağılmadan önce), koyun varlığının % 87'si ince yünlü, % 7'si yarı ince yünlü, % 3'ü yarı kaba yünlü, % 3'ü de kaba yünlü yağlı kuyruklu koyun iken; 2003'te koyun varlığının dağılımı % 31,3 ince yünlü, % 6,2 yarı ince yünlü, % 62,5'i de etçi kaba yünlü koyuna dönüşmüştür. Rakamlardaki keskin değişimler, üreticinin pazar talebine uygun olarak, yüncü-yapağıcı koyun ırklarından etçi koyun ırkına yöneldiğini göstermektedir (Ajibekov, 2005).

Tarım sektöründe gerçekleştirilen mekanizasyon düzenlemeleri sonunda sürü kapasiteleri ve hayvan sayıları hızlı bir artış göstererek 1989'da (Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 2 yıl önce) Kırgızistan'da hayvan sayısı yaklaşık 17,8 milyon koyun eşdeğerine erişmiştir (Farrington, 2005:191-197). Birim Eşdeğerlikte (Animal Equivalents, SUE): 1 koyun 1 koyuna, 1 sığır 5 koyuna, 1 at 6 koyuna ve 1 keçi 0,7 koyuna eşittir (MAWRPI, 2007). Hayvancılık ağırlıklı olarak kolektif çiftliklerin malı olan devlet işletmelerinde yürütülmekle birlikte, aileler özel hayvan varlığı olarak on koyuna, bir ineğe, bir ata ya da bir veya iki keçi sahip olabilmekteydi (Farrington, 2005:191-197; Fitzherbert 2005).

Kolektifleştirme sürecince geleneksel hayvancılık yapan çobanlar ve aileler iskâna tabi tutuldular. Böylece geleneksel hayvancılık sonlanmaya başladı. 1927'den sonra Sovyet rejimi, daha önce göçebe olan Kırgız halkını yerleşmeye ve yerleşik bir yaşam sürdürmeye zorladı. Ancak kısa bir süre içinde yaz aylarında halkın hayvanlarıyla birlikte yayla ve meralara göçünün durdurulması halinde Sovyetler Birliği'nin ekonomik kayıplara uğrayacağı fark edildi. Hayvansal üretimi artırarak devam ettirmek, özellikle de Sovyet pazarına et ve kaliteli koyun yünü sağlamak üzere, yaz aylarında uzak otlaklara mevsimsel göçleri yeniden düzenledi ve teşvik etti (Zhumanova, 2011:65). Siyasal yönetim tarafından meralara ve uzak yaylalara çoban ve bakıcı evleri, hayvan sürüleri için de hayvan barınakları ve su kaynakları inşa edildi, kolay ulaşım sağlamak üzere yollar açıldı. Böylece, hayvan sürülerinin ilkbahar ve kış aylarında meralarda, yaz ve sonbahar aylarında ise uzak yaylalarda otlatılıp barındırılmaya başlandığı yarı göçebe hayvancılık sistemi ortaya çıktı. İşte bu sistem içinde yeni geliştirilen hayvan ırklarından elde edilen hayvansal ürünler Rusya'nın ihtiyacını karşılamada kullanılıyordu (Miller, 2001; Farrington, 2005:191-197; Fitzherbert 2005).

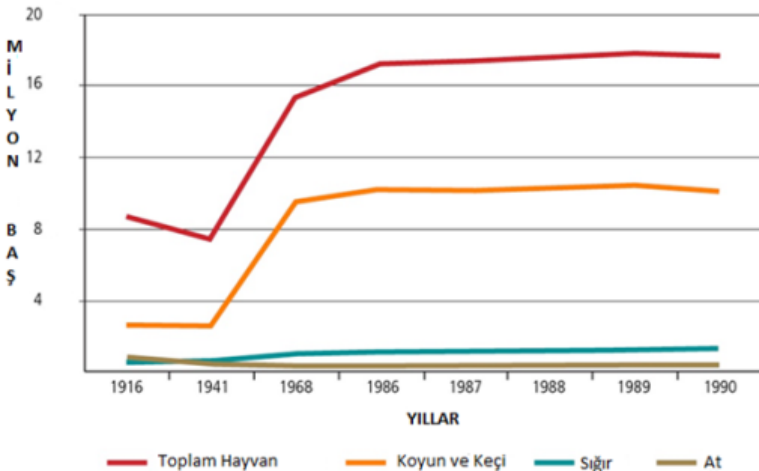
Sovyet öncesi zamanlarda çoğu kendi sürüleri ile yaylacılık yapan aileler profesyonel çoban statüsünde kolektif çiftliklerde çoban

olarak istihdam edildi. Kolhoz çobanlarının yaklaşık %75'inin yaylacılıkta değerlendirildiği tahmin edilmektedir (van Veen, 1995).

Diğer Sovyet cumhuriyetlerinden kış yemi ithalatının yapılması, hayvan nakil sistemlerinde nakliye araçlarının makineleştirilmesi, tarımsal üretimde ve süt ve et işlemede mekanizasyon sistemlerinin kurulması sürü hacimlerinin artmasını sağladı. Buna bağlı olarak da yayla ve meralara taşınan hayvan sürülerinin kapasitesi 2-3 kat arttı ve neticede otlaklarda önemli bozulmalar ortaya çıktı (Farrington, 2005:171-197). Kolhoz işletmeciliği içinde çalışan işçilerin her biri sadece belli konularda uzmanlaştırıldılar ve böylece geleneksel hayvan ve mera yönetimi becerilerini kaybettiler (Shamsiev, Katsu, Dixon ve Voegelé, 2007:57).

Merkezî yönetim, hayvan sayısını artırmak üzerine odaklanmış, 1960'lara geldiğinde, koyun ve keçi sayısı 1916 rakamlarına kıyasla ikiye katlanmış ve sığır sayısı da devrim öncesi seviyeleri aşmıştı. 1960'larda ince ve yarı ince yünlü koyun ırkları kolhoz koyun sürülerinin %90'ını oluşturuyordu. Zira merkezî planlamayla Kırgızistan'dan sağlanacak yün vasıtasıyla endüstriyel üretim yapılarak Sovyetler Birliği'nin tekstil ihtiyacının karşılanması hedeflenmişti. 1916-1990 yılları arasında at ve sığır varlığındaki artış yatay bir seyir izlerken, 3,500.000 civarında olan koyun varlığı 1941'den itibaren keskin bir yükselme ivmesine girerek 1968 yılında 8.500.000 civarına, 1990'da da 9.969.374 başa ulaşmıştır (**Tablo:5**). 1975-1985 yılları arasındaki Kırgızistan'ın hayvan varlığı **Tablo 6**'da ve hayvansal ürün miktarları da **Tablo 7**'de gösterilmiştir.

Tablo:5- Kırgız Sosyalist Cumhuriyeti'nde Hayvan Sayılarının Değişimi (Farrington, 2005)

Tablo:6- 1975-1985 Yılları Arasında Kırgızistan'da Hayvan Varlığı, Bin Baş (Mukanbetova, 2010)

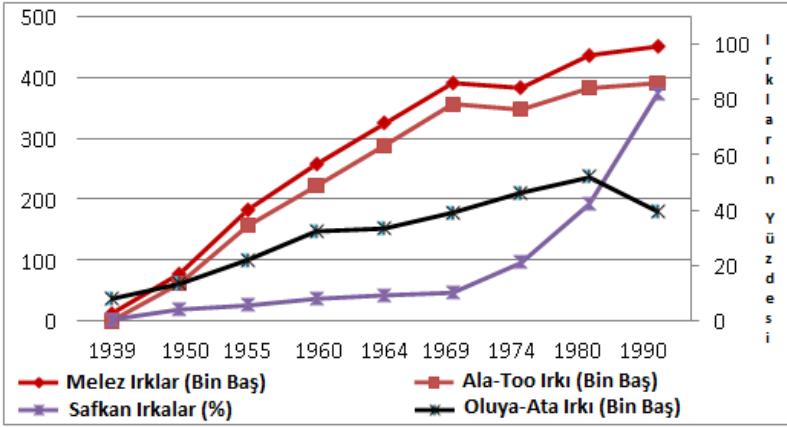
Yıllar	Büyük Baş Hayvan	Büyük Baş Hayvan Varlığı İçinde İnek	Koyun Keçi	Domuz	At	Kanatlı
1975	941.7	366.1	9.654.1	215.5	65.3	7.845.3
1980	982.0	384.1	9.824.6	335.8	58.5	10.295.9
1981	1.002.6	395.1	10.011.6	330.0	62.7	10.548.9
1982	1.013.0	403.4	9.934.1	309.3	66.8	10.707.5
1983	1.036.4	415.4	10.104.4	317.9	70.8	11.586.6
1984	1.056.1	422.9	10.127.6	322.8	80.6	12.007.5
1985	1.110.0	426.9	9.838.0	349.3	76.5	12.394.1

Tablo:7- 1975-1985 Yılları Arasında Yıllık Ortalama Hayvansal Ürün Miktarları (Mukanbetova, 2010)

	1975	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Süt (Bin Ton)	481	682	684	694	706	731	771
Yumurta (Milyon Adet)	361.2	416.0	434.9	428.1	460.4	498.3	532.5
Yün (Ton)	32.082	34.057	33.488	35.548	35.188	36.344	32.500
Et (Bin Ton)	157.3	159.4	162.3	165.3	170.2	173.0	169.1

Sovyetler döneminde, Kırgızistan'da yeni sütçü ırklar geliştirilmiş ve melezleme çalışmalarıyla populasyondaki safkan ve melez sığır sayısı sürekli biçimde artırılmıştır. Sütçü ırk olan Ala-Too ırkı 1950'de, bir başka sütçü ırk olan Oluya-Ata ise 1974'de geliştirilmiştir. Her iki ırkta da süt verimi bakım koşullarına göre yıllık 4000-5000 kg arasındadır (Tashabaev, 2016:74-75). 1939-1990 yılları arasında Kırgızistan'daki melez, safkan, Oluya-Ata ve Ala-Too ırklarının dağılımı **Tablo 8**'de verilmiştir (Nogoev, 2008).

Tablo:8- Sovyet Döneminde Sığır Irklarının Yıllara Göre Dağılımı
(Nogoev, 2008)

1916 yılında 708 bin olan at sayısı, 50 yıllık süre içinde, 1965’de 221 bine düşmüştür. Bunun sebebi, Sovyet üretim modeline bağlı olarak devlet işletmelerinde ihtisaslaşmış üretim yapılması, domuz ve kanatlı yetiştiriciliğine önem verilmesidir. 1965’de atların % 91,8’i devlet işletmelerinde, % 8,2’si halk elindeyken, 2013’te % 98,9’u halk elinde, % 1,1’i devlet işletmelerinde yer almaktadır. 1940’lı yıllarda kanatlı sayısı 3,1 milyon, üretilen yumurta sayısı 46,9 milyon adettir. Kırgızistan’da bağımsızlık sonrası (1991’den itibaren) pazar ekonomisinin şartlarına paralel olarak, Sovyet dönemindeki büyük kapasiteli kanatlı işletmeleri faaliyetlerini ya durdurmuş ya da kapasite azaltmışlardır (Tashabaev, 2016:77).

1970 yılında Kırgızistan’ın tarım siyasetini hayata geçirme programında tarımsal teknik donanım sorunun çözülmesi, istihdam ve işgücü planlamasının yapılması, bilim ve teknoloji kullanımında kademeli olarak gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşılması hedeflerine yer verildi. Komünist Partinin tarım programı belgelerinde tarım sektöründe endüstrileşmeye yönelme konusunda geniş ölçekli kararlar alındı. Alınan bu kararlar sonunda 70’li yılların ikinci yarısından başlayıp 80’li yılları da kapsayan bir tarım sektörü krizi ortaya çıktı. Bunun temel sebebi kolhoz ve sovhozlara ayrılan bütçe paylarının yetersizliği ve bütçe kaynaklarının başka maksatlarla kullanılmasıdır. Örneğin kolhoz ve sovhoz işletmelerine ayrılan bütçelerden ve işletmelerin gelirlerinden çeşitli sosyal kurumlar fonlanmış ve üyelik aidatları ödenmiş; partinin ve parti yöneticilerinin sosyal, kültürel ve ideolojik faaliyetlerinin, anma programlarının, muhtelif temsil ve ağırlama faaliyetlerinin, film ve sahne gösterilerinin, hayali hasat

programlarının harcamaları karşılanmıştır. Bu konuda arşivlerde önemli kayıtlar ve belgeler bulunmaktadır (Mukanbetova, 2010:15-17).

Görüleceği üzere, Sovyet üretim modeli sadece merkezi planlamayla sınırlı kalmamış, bütçe ve gelir kaynakları toplumsal refahı artırmak yerine ideolojik amaçlı programlar için harcanmıştır. İşletmelerdeki temel sorunlardan biri de, iş makinelerinin bakım, onarım, korunma ve depolanmalarındaki düzensizlik ve özensizliklerdir. Zira kolhoz ve sovhozların yönetim kademelerine görev alan sorumlu kişiler seçimlerle değil, partiyle ilişkilerin gücüne göre belirlenmiştir.

1980'lerin sonlarına gelindiğinde, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti en yoksul Sovyet cumhuriyetidir. Sovyet ağır sanayi çoğunlukla SSCB'nin Slav kesiminde yer alırken, Kırgızistan'daki metalürji, makine ve hafif sanayi (özellikle tekstil) gibi endüstriyel yatırımlar Sovyetler Birliği'nin ekonomik nedenlerden ziyade stratejik olarak gerçekleştirdiği yatırımlardı. Bu nedenle, Diğer Orta Asya cumhuriyetlerine benzer şekilde, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de Sovyetler Birliği'nin yün, et ve bitkisel üretim ve bunların yanı sıra da uranyum, altın ve cıva olmak üzere bir hammadde kaynağı olarak görev yapıyordu. Bu sebeple Kırgızistan ekonomisinde tarıma, özellikle de hayvancılık üretimine ağırlık verildi. Kırgızistan'daki ulaşım altyapısı yalnızca hammaddelerin üretimi ve taşınmasına hizmet etmek için geliştirildi (Steimann, 2011:64).

Devlet, hayvan sayılarını ve mera verimliliğini sürekli biçimde arttırmak amacıyla, havadan tohumlama ve gübreleme de dâhil olmak üzere bir dizi mera ıslah teknikleri ve ayrıca bunlara ek olarak, kolektif çiftliklerin kendi yem bitkilerinin üretimini ve yem depolanmasını sağlayan programları da geliştirdi. Bu çabalara rağmen, Kırgız hayvancılık sektörü hayvancılıktaki sayısal artışta bağlı olarak, giderek diğer Sovyet cumhuriyetlerinden kesif ve kaba yem ithalatına bağımlı hale geldi. 1990 yılına gelindiğinde, Kırgızistan'ın GSYİH'sinin % 33,6'sını tarım sektörü oluşturuyordu. İşgücünün üçte biri tarım sektöründe istihdam ediliyordu. Hayvancılık Kırgız tarımsal üretiminin % 57'sini oluşturmaktaydı (Steimann, 2011:53-54).

Sovyetler Birliği döneminde tarım alanlarında ve hayvancılık işletmelerinde güçlü traktörler ve makine ekipmanları kullanılmıştır. Ağır tarım makinelerinin kullanılması, yoğun gübrelemenin etkisi ve meralara kapasitesinin üstünde aşırı basınç yüklenmesiyle toprak yapısı, su rejimi ve mikro flora bozulmuş, verim oranları düşmeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde hayvancılık için gerekli olan bina ve alt yapı yatırımları yapılmış, yem üretim ve depolama düzeni

kurulmuş, işletmelerin makine-ekipman donanımı sağlanmış, verimi artırmak üzere hayvan ıslah çalışmaları yürütülmüş olmakla birlikte; işletme giderleri ile mera yönetiminde belirgin bir düzensizlik olduğu anlaşılmaktadır.

Kırgızistan'daki tarım ve üretim politikaları, ülkenin içinde bulunduğu koşullar dikkate alınmaksızın, merkezden gelen talimatlarla uyumlu olacak şekilde yürütülmüş ve sonuçlandırılmıştır. Sovyetler Birliği döneminde yapılan yayınlarla partinin tarım politikaları övülmüş, toplum refahının yükseldiğini gösteren deliller ve belgeler üretilmiş, parti tarafından yürütülen beş yıllık planlı ekonomi sayesinde her geçen yıl ekonominin geliştiği ve planlı ekonominin hedeflerine ulaştığı anlatılmış, partinin ve parti yöneticilerinin üstün başarılarından söz edilmiştir. Yayınlarda partinin tarım siyasetinin kusursuzlukları anlatılırken; yanlışlıklar, hatalar, eksiklikler örtülenmiştir (Mukanbetova, 2010:8-9).

Değerlendirme ve Sonuç

Daha önce tarafımızdan yapılan çalışmalarla (Tülöbaev, Karadağ, Salıkov ve Isaev, 2013; Karadağ, Tülöbaev ve Isaev, 2016; Karadağ, 2017) Kırgızlarda geleneksel hayvancılık dönemi hakkında tespitler yapılmıştır. Bu makalede ise, sözü edilen çalışmaların devamı olarak, Kırgızistan'da Çarlık ve Sovyet dönemlerinde hayvancılığı etkileyen tarihsel olgular, bu olguların hayvancılık üzerindeki etkileri, hayvancılık ve hayvansal üretimde meydana gelen değişimler ve gelişmeler, bu gelişmelerin toplumsal hayata etkileri, hayvancılığın Kırgızistan ekonomisi için önemi ele alınmıştır.

Çarlık döneminde bir yandan Kırgızistan'a yerleştirilen Rus göçmen nüfusa, diğer yandan bölgede uygulanan yönetim baskısına dayanamayan Kırgızların komşu ülkelere göç etmesine bağlı olarak Kırgızistan'da nüfus dengeleri bozulmuştur. Göçmenlere yapılan toprak tahsisi, hayvansal üretimde sağlanan teşvikler ve vergi muafiyetleri göçmenlerin zenginleşmesine, buna karşılık Kırgızların yoksullaşmasına yol açmıştır. Kırgızistan Çarlık Rusya'sın hammadde temin bölgesi olmuştur.

Sovyet döneminde 1929 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde, Sovyet merkezî bütçe destekleriyle Kırgızistan'da bir yatırım süreci başlatılmıştır. Merkezî planlama ile tarım ve hayvancılık bölgesi olarak seçilen Kırgızistan'daki yatırımlar ziraî makine ve teçhizat üretimine yoğunlaştırılmıştır. Kırgızistan'da GSYH'nın 1930'lardan 1970'lere kadar artarak devam ettiği saptanmıştır. Bununla birlikte, tarımsal üretimde aşırı zirai mücadele ilaçlarının ve gübrenin kullanımı ve

hayvan sayısındaki kontrolsüz artışa bağlı olarak yayla ve meralara aşırı yüklenmeler doğal yapının bozulmasına yol açmıştır.

Kolhoz ve sovhoz tarzı üretim modeli, geleneksel Kırgız hayvancılığını sonlandırmıştır. Sovyet öncesi zamanlarda çoğu kendi sürüleri ile geleneksel hayvancılık yapan aileler profesyonel çoban statüsünde kolektif çiftliklerde çoban olarak istihdam edilmişlerdir.

Sovyetler döneminde hayvan sayıları ve hayvansal ürün miktarları artmış, yerel ırklara göre daha üstün verimli yüncü-yapağıcı koyun ırkları ile Oluya-Ata, Ala-Too gibi ırklar geliştirilmiştir.

1990 yılına gelindiğinde, Kırgızistan'ın GSYİH'sının % 33,6'sı tarım sektöründen sağlanmış, işgücünün üçte biri tarım sektöründe istihdam edilmiştir. Tarım sektörü içinde hayvancılığın payı % 57 oranında gerçekleşmiştir.

Sovyet döneminde hayata geçirilen kooperatif ve kolektif hayvancılık işletmelerinin yani kolhoz ve sovhozların fiziki yapı ve alt yapı planlamalarının, iş gücü planlama ve istihdam uygulamalarının, üretim teknolojilerinin, üretim ve yönetim şemalarının, toplumsal yapıya etkilerinin bilimsel yöntemlerle araştırılmasıyla birlikte anlamlı sonuçların elde edileceği değerlendirilmektedir.

Bu çalışmaların devamı olarak bağımsızlık sonrası hayvancılık sektöründe meydana gelen değişimler, Kırgızistan koşullarında hayvancılığın vazgeçilmez bir unsuru olan yayla ve meralarda gözlenen sorunlar ve nihayet sektörün sorunları ve çözüm önerileri temalarını işleyen araştırma ve yayınların yapılmasında yarar vardır.

Kaynaklar

- Abdurasulov Y. (2009). *Condition of Agrarian Sector of Kyrgyzstan*. Bishkek: AKIpress.
- Ajibekov A. (2005). *Animal Husbandry in Kyrgyzstan. Strategies for Development and Food Security in Mountainous Areas of Central Asia* (p. Paper 5.). Dushanbe: GTZ.
- Aşçı S.A. (2017). Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(2):29-44.
- Balyan G. (1978). *Forage Plants of Kyrgyz Republic: Its Cultivation in Acclimatized Deserts, Semideserts and Steppes*. Frunze: Kyrgyzstan.
- Chorotekin T. (2018). Kırgızistan Cumhuriyeti.
<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357738> Erişim Tarihi: 30 Ocak 2018.

- Farrington J. (2005). De-development in Eastern Kyrgyzstan and Persistence of Seminomadic Livestock Herding. *Nomadic Peoples*, 9 (1-2):171-197.
- Fitzherbert A. (2005). Country Pasture/Forage Resource Profiles. Kyrgyzstan. Grassland and Pasture Crops. Bishkek: FAO Working Paper.
- Huskey E. (1995). The Rise of Contested Politics in Central Asia: Elections in Kyrgyzstan, 1989-90. *Europe-Asia Studies*, 47 (5): 813-833.
- Kabar (2018). Kırgızistan Nüfus Özellikleri. <http://kabar.kg/tur/news/k-rg-zistan-nufus-ozellikleri/> Erişim Tarihi: 1 Ocak 2018.
- Kara F. (2013). Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Ekonomik Durumu. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. *Journal of the Human and Social Science Researches* | 2013 | Cilt.2, Sayı: 2 – Volume. 2, Issue: 2, 25-35.
- Karadağ H. (2017). Türkistan’da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Mitolojik ve Geleneksel Kültürün Günümüzdeki Etkileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, The Journal of Social Sciences Institute Sayı/Issue:37, Sayfa / Page: 21-37.
- Karadağ H., Tülöbev A., Isaev T. (2016). Tarihin Derinliklerinden Günümüze Kırgızlarda Geleneksel Veteriner Hekimlik Bilimi. *Yeni Türkiye Bilim ve Teknoloji Özel Sayısı-I*, Yıl 22, Sayı 88, 380-388.
- Köylü M. (2016). Ürkün: Bir Katliam Öyküsü. The Story of a Massacre. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt/Volume: 11, Sayı/Issue: 2, 117-141.
- Krusk (2017). Turuktuu Kalkının Ayrım Uluttar Boyunca Sanı. Kırgız Respublikasının Uluttuk Statistika Komiteti. 2009-2017. J. <http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> Erişim Tarihi: 16 Ocak 2018.
- Kulov S. (2007). Total Economic Valuation of Kyrgyzstan Pastoralism. NGO “Center for Development of Kyrgyz Nomadic Pastoralism” and the World Initiative for Sustainable Pastoralism (WISP), UNDP/GEF Program Bishkek.
- Lewin M. (1965). The Immediate Background of Soviet Collectivization. *Soviet Studies*. Vol. 17, No. 2, pp. 162-197 Published by Taylor & Francis, Ltd.
- MAWRPI (2007). Ministry of Agriculture and Water Resources and Processing Industry of Kyrgyzstan. Bishkek.

- Miller D. (2001). Sustainable Development of Mountain Rangelands in Central Asia: An Update from the Kyrgyz Republic. Northern Plains Associates 5235 Western Ave., NW, Washington, DC 20015.
- Mukanbetova R. B. (2010). 1975-1985 Jıldarındağı Kırgızıstandın Aylı Carbasının Abalı (Tarih İlimderindın Kandidatı Okumustuuluk Darajasının İzdenip Aluu Ucuñ Jazılğan Dissertatsiya). Kırgız Respublikasının Uluttuk İmder Akademiyası Tarih Jana Madaniy Muras İnstitutu Jana J. Balasagın Atındağı Kırgız Uluttuk Universiteti. Kol Jazma Ukugunda UDK:631.1(575.2)(043.3). Adistigi 07.00.02-Ata Meken Tarihi.
- Nogoev A. (2008). Selectional-Technological Methods of Increasing Beef Production in Kyrgyzstan. Bishkek, Kyrgyzstan.
- NSCKR (2013). Statistical Yearbook of the Kyrgyz Republic. National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. K 97 (2008-2012). Ed.: Osmanaliev, A. Bishkek.
- Polyahova O.B., Cumalieva T.F. (2011). Kırgız Respublikasında Mal Östürüünün: Abalkı Cana Onüğüü Kelecegi. Obzorduk Maalimat. Kırgız Respublikasının Mamlekettik Patenttik-Tehnikalık Kitephanası Spravkalar-Maalımattar Teylöö Bölümü.
- Shamsiev B., Katsu S., Dixon A., Voegelé J. (2007). Kyrgyz Republic. Livestock Sector Review: Embracing the New Challenges (World Bank Report 39026). Washington, D.C. The World Bank.
- Steimann B. (2011). Making a Living in Uncertainty: Agro-pastoral Livelihoods and Institutional Transformations in Post-socialist Rural Kyrgyzstan. Dissertation zur Erlangung der naturwissenschaftlichen Doktorwürde (Dr. sc. nat.) vorgelegt der Mathematisch-naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Zürich.
- Suttie J.M., Reynolds S.G. (2003). Transhumant Grazing Systems in Temperate Asia. Rome: FAO Plant Production and Protection Series No.31.
- Tashabaev A.M. (2016). Mal Carba Produktsiyaların Öndürüünün Avalı. Osh Mamlekettik Universitetin İnjarcısı İlmiyjurnalı. No:2, 72-81.
- Toraman A. (2016). Çarlık Rusya'nın Kırgızistan'da İzlediğı Toprak ve Göç Politikası. Eurasian House, Dosya No: 4, Ankara.

- Tülöbaev A.Z., Karadağ H., Salıkov R., Isaev A.T. (2013). Kırgız Elinin Veterinariya Boyunca Salttu Bilimleri. “Salttu Bilimler Aalamdashuunun Shartında” Kırgız Uluttuk Agrardık Universitetinde Ötkörülö Turgan Attu II. El Aralık İlmıy-Praktikalık Konferentsiyası. 2013 Jıldın 25 Martı. van Veen T. (1995). The Kyrgyz Sheep Herders at a Crossroads. Pastoral Development Network, Series 38.
- WORLDBANK-1 (2016).
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KG> Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018.
- WORLDBANK-2 (2016).
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KG> Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018.
- WORLDBANK-3 (2016).
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=KG> Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018.
- Zhumanova M. (2011). A Study on Livestock and Land Management in Kyrgyzstan. Master’s Thesis. Graduate School for International Development and Cooperation Hiroshima University.